

Mángorlófa és szemiotika

*„Tört tojásnak alsó fele
Válik alsó földfenékké,
Tört tojásnak felső fele
A felettünk való éggé”*

(Kalevala)

Vajon mi köze van egymáshoz a mángorlófának és a szemiotikának? A kérdés felettből profán, azonban ha a 1. ábrán látható mángorlófa-díszítményt jobban megvizsgáljuk, talán már „dereng” valami. A szemiotika jelekkel foglalkozó tudomány, melybe beletartoznak ugyanúgy a nyelvi, mint a néphagyomány „jelei”, gazdag motívumok, díszítmények, szimbólumok. A néphagyomány jeleivel foglalkozó tudomány az etnoszemiotika (egyes helyeken etnográfiai szemiotika.) Az etnoszemiotikával foglalkozó kutatók szerint a néphagyomány jeleire is alkalmazható a Jakobson-féle modell, melyet a középiskolában már megismerhettünk. Ennek leegyszerűsített változata látható a 2. ábrán.

Hogy megértsük, hogyan alkalmazható ez a séma a néprajzban, vegyünk egy példát.

Kukoricafosztáskor a legjobb mesemondó elmond egy történetet. Ő a feladó, s üzenetéhez egy mindenki számára érthető kódot, a nyelvet használja. Az üzenet a mese erkölcsi-esztétikai tartalma, amit a vevők (jelen esetben a mesét hallgatók) megértenek és átélnek. A néprajzot, mivel a feladó és a vevő ismeretlen (nem tudjuk, ki szerezte a mesét, népdalt stb., és kinek adta elő először) elsősorban a kód és az üzenet érdekli. Hoppál Mihály az emberi kódok csoportosítására egy, a kutatásban igen jól alkalmazható ábrát szerkesztett (3. ábra). Egyszerűbb dolgunk van a szóbeli hagyományokkal (népmese, népdal), hisz ebben az esetben azt a kódot használják az üzenet közlésére, melyet minden ember ismer, a nyelvet. Sokkal nehezebb a helyzetünk azonban a vizuális kódokkal, melyek a díszítőművészetben jelennek meg (például: tojásfestés, szövésminta). Amint erre már több szerző rámutatott, ezek között a díszítmények között elenyészően kevés az olyan motívumok (kódok) száma, melyet a motívumot használók, vagy alkalmazók maguk is valamiféle szimbólumként fognának föl. Annyi bizonyos azonban, hogy ez a fajta művészet nem öncélú. Az ábrákat, díszítményeket nem az egyszerű szépségükért alkalmazza.

Ennek igazolására az írást lehetne megemlíteni. Tudjuk, hogy mielőtt betűformává egyszerűsödtek volna, az egyes szavaknak megvolt a képi megfelelője a reális valóságban. Feltételezhetjük, hogy hordoztak valamiféle jelentést (bajelhárító, óvó, esetleg tabu-témák képi, elfogadott ábrázolását) a népi kultúra jelei is.

1989-ben Orosházán az Észak utca 9. sz. ház padlásán bukkantam egy mángorlófára, amely rögtön felkeltette az érdeklődésemet, ugyanis egy addig általam ismeretlen ábra volt rávéve (1. ábra). Az ábrán kívül rajta volt készítőjének neve (Boros Pál) és a készítés dátuma (1866). Sajnos bővebb felvilágosítással a jelenlegi lakók nem szolgálhattak, így nem tudjuk, vajon milyen alkalomból készült a tárgy, és kinek készítették.

Kíséreljük meg a mángorlófán látható ábrát értelmezni. Jól látható, hogy a motívum két részre bontható. Egy alsó tojás alakú részre, és egy felső, növényi motívumot ábrázoló részre. Foglalkozzunk előbb az alsó résszel.

Mit jelentett a tojásforma, a tojás a népi kultúrában? A Kalevalában a tojáshéj alsó illetve felső fele jelképezi az eget és a földet (alsó és felső világ, a tojássárgája a Napot, a fehérje pedig a Holdat, tehát a tojást egyfajta világmodellként alkalmazzák. A tojásnak a magyar néphagyományban is megvan a maga helye, gondoljunk a húsvéti tojásra, melynek eredeti célja valószínűleg termékenység-varázslás volt. Miképp a tojás-világ is minden évben újjászületik, úgy születnek minden évben újjá az emberek, ez az élet rendje.) A mángorlófán látható tojást is felfoghatjuk mint világ-modellt. Ez a motívum is tovább bomlik két részre, egy határozottan elkülönített, lezárt hullámvonal segítségével, ez választja el egymástól a „felső” és az „alsó” világot. Az alsó világban hét „bugyor” található, mintha a pokol köreit mintázná, vagy akár a hét főbűnt, de gondolhatunk a gonosz hétfejű sárkány lakhelyére is. Látható, hogy a tojás alsó és felső része szimmetrikus, a csángók hite szerint hét rend van a mennyországban s hét rend van a pokolban. A két világot egymástól élesen elválasztó vonal a vizet szimbolizálja, melynek egyik végén véget ér a pokol, a sötétség; másik végén pedig kezdődik a tiszta, igaz világ. Ez a kettősség vonul végig a víz szimbolikájában. Ezen a vízen kelnek át Charon ladikja segítségével a halott lelkek a túlvilágra, azonban, ha az élet vízből iszunk, örökké élünk. A keresztény hitben ezzel a vízzel keresztelik meg az újszülöttet, de ez a víz pusztítja el a világot özönvíz formájában. A „felső világban” megjelenik a föld, az ég ellentétpárja, melyen az emberek laknak, élnek és dolgoznak. Föléjük borul a félkör alakú apró részekre bontott mennyboltozat, mely lényegében lezárja a tojásmotívumot, egyedül a virágot szimbolizáló díszítés helyezkedik el a tojáson kívül, félkör alakban. A tojásból sarjadzik ki a fa, melyet egyaránt táplál az éltető felső világ melege, a Nap; a termékeny földből pedig táplálékát szívta; az elengedhetetlen nedvességet az élet vízből kapta, s gyökerei talán az alvilágba nyúlnak. Ez az élet fája, amely a szűk emberi látóhatáron kívül virágzik és él, ágai közt a később földre leszálló születendő emberek lelkei ülnek, s magasbatörő lombjai diskurálnak a mindenkori teremtető lényvel. Ő az égígérő fa, akin a mesehős a csillagokig jut, s míg a mesehős a fára mászik (míg le nem esik), addig az emberek a földön májusfát állítanak. A levelei, ágai vigyázóan borulnak a világ fölé, óvják azt mindenféle bajtól.

Amint látjuk tökéletes allegóriája ez a paraszti világképnek, s milyen egyszerűen, nemesen fejezték ki a kifejezhetetlent. Bár ez az írás nem kimerítő, csak unicum jellegű, remélem néhány érdekes adattal szolgál. Akit pedig megfogott a téma, szeretettel ajánlom további kutatásra a bibliográfiát.

Tisztelettel: Zékány Károly Ödön

Irodalom

Diószegi Vilmos: 1958. A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1967. a pogány magyarok hitvilága Bp.,

K. Csilléry Klára: 1976. A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. (in.: Etnographia, 103-132.),

Hoppál Mihály: 1971. Jegyzetek az etnográfiai szemiotikához. (in.: Népi kultúra – népi társadalom V–VI. 25–43.),

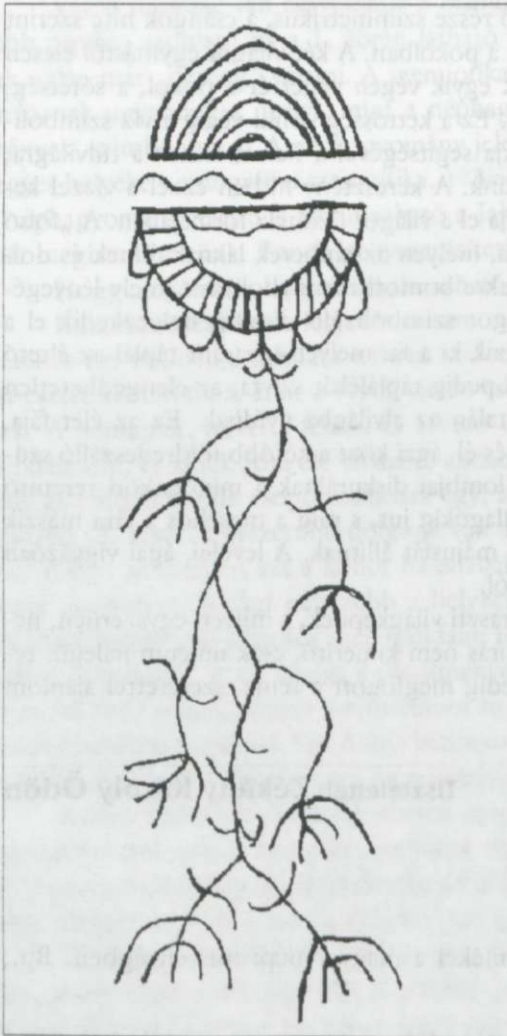
1982. Népművészet és etnoszemiotika. (in.: Népi kultúra – népi társadalom XI–XII. 191–217.),

1983. Jelrendszer a népművészetben. (in.: Népi kultúra – népi társadalom XIII. 275–297.),

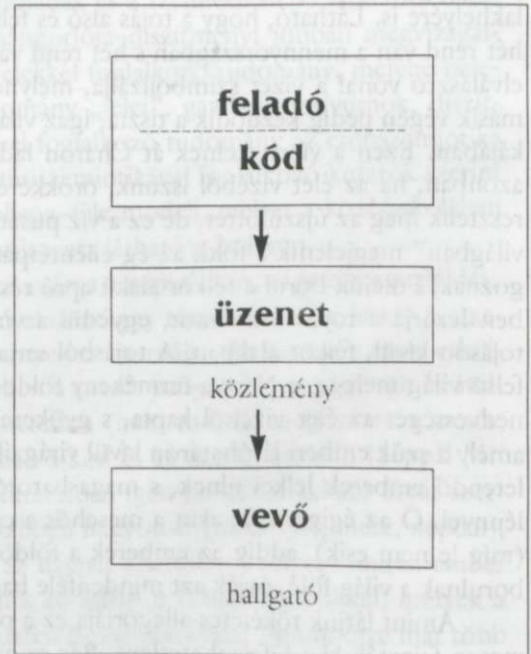
Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: 1990. Jelképtár,

Lükő Gábor: 1942. A magyar lélek formái,

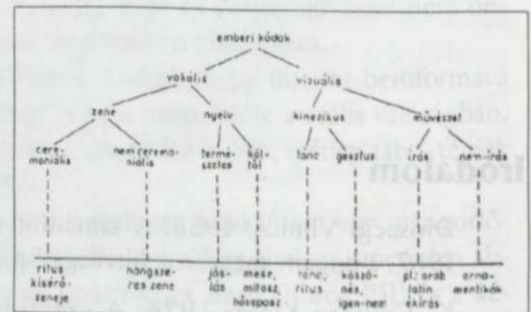
Dr. Szentiványi Róbert: 1926. A régi byblosi feliratok és az ABC keletkezése.

1. ábra

2. ábra

3. ábra